

УДК 930.25(477)

М. М. ЛЕГКОСТУП*

РОБОТА ІЗ ЗВЕРНЕННЯМИ ГРОМАДЯН У ЦЕНТРАЛЬНОМУ ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНИ: ДОСВІД, СТАН, ПРОБЛЕМИ

Досліджено організацію роботи із зверненнями громадян у ЦДАГО України та розкрито особливості виконання запитів різної тематики. Подано коротку характеристику фондів, що найчастіше використовуються для підготовки відповідей.

Ключові слова: звернення громадян; соціальний захист; документ; довідковий апарат; ретроспективна інформація; довідка; витяг; ЦДАГО України.

Важливою складовою діяльності Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України) є сприяння захисту законних прав та інтересів громадян у процесі організації використання відомостей, що містяться в архівних документах, шляхом надання їм документів для ознайомлення в читальному залі архіву, а також видачі довідок, копій чи витягів за архівними матеріалами.

У своїй повсякденній роботі зі зверненнями громадян працівники архіву керуються законами України “Про Національний архівний фонд та архівні установи”, “Про звернення громадян”, “Про інформацію”, “Про захист персональних даних”, “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні”, постановою Верховної Ради України “Про тлумачення Закону України “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні”, Інструкцією про порядок витребування документів соціально-правового характеру для громадян України, іноземців та осіб без громадянства тощо. Зазначені нормативні документи регулюють процес виконання звернень юридичних і фізичних осіб, пошуку архівної інформації, виготовлення копій архівних документів, оформлення витягів та складання довідок за документами, що зберігаються в архіві.

Аналіз видового складу звернень, які надходять на адресу ЦДАГО України, доводить, що левова частка з них має соціально-правове спрямування і зачіпає інтереси різноманітних верств населення, серед яких – особи, які постраждали від репресій радянської влади,

* *Легкоступ Майя Миколаївна* – завідувач сектору використання інформації та довідкового апарату Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

інваліди та ветерани Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, котрі мають установлені законом пільги. Основна тематика цих звернень протягом тривалого часу залишається сталою і розподіляється в основному так (у відсотковому співвідношенні за даними останніх трьох років): розмір заробітної плати – 26 %, участь у партизанському русі – 23 %, відновлення прав реабілітованих – 20 %, підтвердження робочого стажу – 19,5 %, інших за документами архіву – 11 %, перебування на окупованій території – 0,5 %¹.

Останнім часом підвищилась активність запиту інформації з питань підтвердження робочого стажу та визначення розміру нарахування заробітної плати. Підставою для виконання подібних звернень є фонди ЦК Компартії України і ЦК ЛКСМУ, в яких відкладалися матеріали вищих керівних органів партії і комсомолу, а також документи науково-дослідних установ та навчальних закладів, культурно-політичних і громадських центрів, редакцій видавництв, газет і журналів, підпорядкованих ЦК КПУ і ЦК ЛКСМУ. Середній термін виконання таких запитів становить 14 днів. Однак, існують чинники, що несприятливо впливають на оперативність виконання такого виду запитів. Серед них – неповні пошукові дані у зверненнях громадян: відсутність конкретної дати зарахування та звільнення, неточність у зазначенні підрозділу установи, де працював заявник, не завжди вказується зміна прізвища запитуваної особи тощо. Також трапляються випадки запиту довідок про заробітну плату за період понад 15 років, тоді як для обчислення пенсії достатньо підтвердження заробітку за п'ять років. Це зумовлено тим, що, почасти, громадяни звертаються до архіву, не проконсультувавшись попередньо з працівниками пенсійного фонду щодо визначення оптимального періоду роботи, за який варто подати суму заробітку. Прикро, але доводиться констатувати, що в такій ситуації більша частина робочого часу, затраченого працівниками архіву на виявлення значної кількості затребуваної інформації та складання відповідної довідки, витрачена марно.

У роботі, безпосередньо пов'язаній із питаннями соціально-правового захисту громадян, архівісти стикаються й з іншими проблемами, що потребують швидкого реагування та опрацювання. Зокрема, зміни в законодавстві, внесення до нього нових норм ведуть до актуалізації та збільшення обсягів окремих видів звернень.

Так, наприклад, у зв'язку з внесенням змін до Закону України “Про засади запобігання і протидії корупції” спостерігається суттєве збільшення кількості запитів щодо підтвердження навчання та факту видачі диплома слухачам Київського інституту політології і соціального управління – колишньої Вищої партійної школи при ЦК КПУ, котрі зазвичай надходять від Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. Відповідно до порядку організації проведення спеціальної перевірки

відомостей щодо осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, затвердженого Указом Президента України від 25 січня 2012 року № 33/2012, термін розгляду такої категорії звернень обмежується сімома днями.

Крім цього, останнім часом до архіву надходить все більше звернень від учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Така ситуація зумовлена змінами в пенсійному законодавстві, що спричинили проведення перевірки законності призначення пенсій цій категорії громадян і, як наслідок, потребують документального підтвердження факту участі у ліквідаційних роботах. Проте в архіві зберігається невелика частина документів цієї тематики. В основному це постанови ЦК Компартії України і ЦК ЛКСМУ, їх обласних, районних та міських комітетів, а також матеріали до них із питань: відрядження до зони відчуження; здійснення окремих виплат за час перебування на ЧАЕС; нагородження за участь у ліквідаційних роботах; затвердження списку осіб, визнаних учасниками ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС тощо. Однак, необхідно зазначити, що посвідчення про відрядження фактично не відклалися у вищезгаданих фондах. Відсутні також маршрутні листи, довідки про термін перебування у зоні відчуження та рівень отриманої дози опромінення та ін. Тож іноді виникають непорозуміння з управліннями пенсійного фонду у зв'язку з вимогою надання копій первинних документів. Тоді як архів може лише довідкою підтвердити такі факти, спираючись на матеріали до постанов про визнання осіб учасниками ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, в яких вказані номери посвідчень про відрядження, дати вибуття та прибуття до пунктів призначення, кількість проведених днів у зоні відчуження.

Протягом багатьох років актуальною темою звернень громадян залишаються події періоду Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., інтерес до яких не зникає і сьогодні. Особливість роботи з такими зверненнями зумовлена унікальністю сконцентрованого в архіві найповнішого документального масиву з історії партизанського руху опору. Це матеріали Українського штабу партизанського руху, найбільших партизанських з'єднань та окремих загонів, у тому числі й тих, що діяли на території Польщі, Угорщини, Чехословаччини та інших держав східної Європи. Серед документів: накази, донесення, звіти про бойову діяльність партизанських формувань, списки їх особового складу, щоденники партизанів тощо. Тривалий час інформацію цієї тематики громадяни вимагали переважно для підтвердження своєї участі у партизанському русі, а також розшуку відомостей про своїх родичів. Зараз до архіву досить часто звертаються не лише родичі, а й органи влади, державні та наукові установи, дослідники та пошуковці. Активно в цьому напрямку архів співпрацює з Комісією у справах колишніх партизанів Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. при Верховній Раді України, Товариством Червоного Хреста України, групою “Поиск” с. Нова Дубровка

Саратовської області Російської Федерації, окремими громадянами Росії, Білорусії, Казахстану, Чехії, Польщі та ін. У зверненнях все частіше порушуються питання щодо виявлення інформації про поранення та отримання нагород, а також відомостей, необхідних для ідентифікації похованих у безіменних могилах загиблих партизанів та воїнів Червоної армії, направлених для зв'язку з ними. Наприклад, цікаву роботу працівники архіву провели за зверненням історика-краєзнавця, що стосувалося питання встановлення осіб, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни біля одного з населених пунктів Житомирської області та були поховані його мешканцями в братській могилі. Документів із собою бійці не мали, були відомі лише імена декого з них та прізвище командира групи. Ця, здавалося б на перший погляд, незначна інформація виявилася певною зачіпкою у проведенні пошуків документального підтвердження даного факту. У фондах ЦДАГО України співробітники архіву виявили відомості про окрему групу розвідників, яку десантували у тил ворога, і в нерівному бою всі її члени загинули. В документах зазначався населений пункт, біля якого відбувся бій, а також описане місце поховання загиблих. Віднайдена інформація стала відправною точкою увічнення пам'яті полеглих героїв, зокрема, встановлення на могилі пам'ятника із зазначенням їх прізвищ. І таких прикладів у практиці роботи архівістів досить багато.

Відповідно до Указу Президії Верховної Ради України від 9 вересня 1991 року “Про передачу архівних документів Комітету державної безпеки України до державних архівів республіки” до ЦДАГО України надійшло понад 34 тис. архівних кримінальних справ громадян, репресованих у Києві та Київській області. Фонд “Колекція позасудових справ реабілітованих” складає понад 56 тис. персоналій. Матеріали архівних кримінальних справ являються специфічними історичними документами, використання яких має певні особливості. В першу чергу, це зумовлено наявністю в них значної кількості документів, що містять інформацію персоніфікованого характеру, доступ до якої визначається нормами Законів України “Про інформацію” та “Про захист персональних даних”. Тож перед архівістами постає непросте завдання щодо сприяння відновленню прав людини: на одній шальці терезів – забезпечення вільного доступу до вивчення документів з архівів спецслужб, на іншій – захист фактів з особистого життя та персональних даних.

Слід відзначити, що матеріали архівних кримінальних справ є підставою не лише для відновлення історичної справедливості щодо незаконно засуджених громадян, а й для отримання ними чи їхніми родичами пільг та компенсаційних виплат за вилучене майно. Як приклад такої категорії звернень можна навести запит громадянина, в результаті якого було виявлено інформацію про його репресованого родича – рідного брата діда заявника. Вивчаючи матеріали архівної кримінальної справи, було віднайдено довідку сільської ради Києво-Святошинсько-

го району Київської області, в якій зазначалося, що репресована особа разом зі своїм братом (дідом заявника) мали у приватному володінні будинок, який у них був відібраний під час розкуркулення. Знайдена інформація стала підставою до порушення в судовому порядку питання про повернення конфіскованого майна чи виплати компенсації за його вилучення. В результаті розгляду цього питання будинок було повернено у володіння нащадкам репресованої особи.

Специфічний характер такого документального масиву, як архівно-слідчі справи репресованих та необхідність отримання громадянами свідоцтв про смерть їхніх родичів для вирішення питань, пов'язаних із визначенням спадкоємців, зумовили покладання на архів незвичної функції – офіційне повідомлення відділам РАГСів даних про смерть колишніх репресованих з метою її реєстрації. У свій час за погодженням із Міністерством юстиції України (лист за № 9-901041 від 20.10.1993) було розроблено форми бланків повідомлень відділам РАГСів, котрі передбачали первісну реєстрацію смерті репресованого, а також внесення змін до актових записів, що склалися за радянських часів на виконання наказу КДБ СРСР № 108 сс від 24.08.1955*. Для забезпечення обліку відомостей із цього приводу відділи РАГСів інформують архів про здійснення відповідної реєстрації. Згодом ці повідомлення в обов'язковому порядку приєднуються до складу архівно-слідчих справ.

Крім цього, документи архівно-слідчих справ є також цінними джерелами для проведення генеалогічних досліджень. Характерним прикладом цього аспекту їх використання є запит на пошук інформації стосовно долі і місця поховання представника королівської династії Габсбургів – ерцгерцога Вільгельма фон Габсбурга-Лотрінгена (Василя Вишиваного). Він був заарештований радянською контррозвідкою у 1947 році у Відні, перебував під слідством, а 18 серпня 1948 року помер у лікарні Лук'янівської тюрми в м. Києві². За відомостями, наданими архівістами, його племінник, який проживає в Австрії, зміг довідатися про останній рік життя свого родича – нащадка одного з найдавніших монарших домів Європи.

Досить часто громадяни звертаються з проханням особисто ознайомитися з архівними кримінальними справами стосовно своїх близьких

* Відповідно до цього наказу дата і причина смерті засуджених до вищої міри покарання – розстрілу – навмисно фальсифікувалися радянськими органами держбезпеки. У таких випадках родичам на запити відповідали, що людина померла в ув'язненні, вказувалася навіть назва хвороби як причина смерті. Реабілітаційні матеріали численних архівно-слідчих справ містять офіційні листи органів КДБ із прямим вказівками зареєструвати смерть розстріляних внаслідок захворювань, при цьому зазначались дати та конкретні діагнози хвороб, за якими потрібно було здійснити реєстрацію. (Подається за методичними рекомендаціями “Використання архівно-слідчих справ громадян, репресованих у 1920–1950-ті рр.” / ЦДАГО України; УДНДІАСД; упор.: О. В. Гранкіна, Д. В. Омельчук, Н. П. Московченко. – К., 1997).

та родичів. З метою врегулювання питань щодо організації доступу до матеріалів даного фонду, виготовлення на замовлення заявників копій документів у ЦДАГО України розроблено Порядок користування архівними документами фонду № 263 “Колекція позасудових справ реабілітованих” 1919-1953 рр., в якому ретельно враховані специфічні особливості цього джерела інформації³.

Невелика, але стабільна кількість запитів громадян, що надходять до архіву, стосується питань підтвердження фактів з історії установ і організацій, перейменування населених пунктів, нагородження почесними грамотами та відзнаками, затребування копій постанов ЦК Компартії України та ЦК ЛКСМУ тощо.

В цілому, аналізуючи роботу із зверненнями громадян, слід зазначити, що останнім часом спостерігається незначний спад кількості їх надходження на адресу архіву, проте робити висновки про сталу тенденцію до зменшення обсягу запитів не слід. Коливання як в один, так і в інший бік спостерігаються з певною періодичністю. Адже вплив на активізацію громадян щодо запиту архівної інформації мають багато чинників. Це і внесення змін до законодавства, і наближення ювілейних дат, і вшанування громадських та політичних діячів, митців, учених тощо.

З метою підвищення ефективності діяльності ЦДАГО України у напрямку задоволення потреб громадян в ретроспективній інформації, необхідній для їх соціального захисту, в архіві вживається низка заходів організаційного та методичного характеру.

Питання щодо поліпшення організації роботи із зверненнями громадян та контролю за їх виконанням, її відповідності вимогам Методики оцінювання рівня організації роботи зі зверненнями громадян в органах виконавчої влади, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 24.06.2009 № 630, щорічно розглядаються на засіданнях колегії ЦДАГО України. Для подальшого удосконалення цього напрямку діяльності в архіві систематично проводиться моніторинг роботи із зверненнями громадян. Здійснюється поглиблена роз’яснювальна робота серед населення шляхом підготовки працівниками архіву інформаційних буклетів, публікації статей у засобах масової інформації⁴; надання змістовних консультацій щодо доступу до архівних документів користувачам, тематики зосереджених в ЦДАГО України документів, порядку наведення відомостей за зверненнями громадян тощо. Так, щороку кількість консультавань, проведених у телефонному режимі, становить понад 2 тисячі.

Ще одним важливим кроком в інформуванні населення є постійне оновлення інформації на офіційному веб-сайті ЦДАГО України (www.cdago.gov.ua), що функціонує з грудня 2010 року і має україномовну, російськомовну та англomовну версії. На його сторінках висвітлено напрямки діяльності архіву, представлено інформацію про склад

і зміст його фондів, новини, анонси. У рубриці “Звернення громадян” розміщено інформацію про графік особистого прийому громадян керівництвом архіву, правила оформлення та подання звернень, форми заяв для соціально-правових запитів, роз’яснення щодо надання платних послуг, інша довідкова інформація. Крім цього, на веб-сайті подаються підсумкові звіти про роботу архіву із зверненнями громадян.

Також для оптимізації цього напрямку діяльності у 2012 році архівом були підготовлені методичні рекомендації “Організація роботи з виконання запитів соціально-правового характеру в ЦДАГО України”⁵. Вони визначають порядок виконання запитів соціально-правового характеру: розгляд та реєстрацію звернення з моменту його надходження до архіву, пошук необхідних відомостей, оформлення відповідного архівного документа з урахуванням установлених вимог. Одним з основних завдань рекомендацій є надання методичної та практичної допомоги у виконанні запитів соціально-правового характеру для працівників, які залучаються до цієї роботи. Упровадження їх в повсякденну діяльність архіву сприяло підвищенню ефективності обслуговування громадян.

Безумовно, результативність роботи з розгляду звернень громадян та оперативність вирішення порушених ними питань, залежить від розвиненості та повноти системи довідкового апарату. У ЦДАГО України активно ведеться робота в напрямку його вдосконалення, а також створення нових картотек, електронних баз даних, покажчиків.

Зокрема, за матеріалами постанов ЦК Компартії України і ЦК ЛКСМУ створено іменну картотеку “Учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС”. У ній зосереджено інформацію щодо осіб, які перебували у зоні відчуження, а також нагороджених грамотами та відзнаками ЦК КПУ та ЦК ЛКСМУ за участь у ліквідаційних роботах. Крім того, підготовлено міжфондовий тематичний покажчик “Аварія на Чорнобильській АЕС у документах ЦДАГО України”, що хронологічно охоплює період 1986-1991 рр. і відображає події аварії та ліквідації її наслідків⁶. Продовжується вдосконалення вже наявної картотеки особового складу партизанських загонів і з’єднань Українського штабу партизанського руху.

Перспективним напрямком створення гнучкого, з можливостями оперативного пошуку інформації довідкового апарату є широке залучення до його побудови новітніх комп’ютерних технологій. Так, сьогодні в архіві створюється електронна іменна картотека учасників підпільного руху опору на окупованій території в роки Великої Вітчизняної війни, ведуться роботи з наповнення автоматизованої пошукової системи за документами фонду “Колекція позасудових справ реабілітованих” та електронного каталогу “Питання, розглянуті на засіданні Політбюро, Оргбюро, Секретаріату ЦК КПУ”.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що робота із зверненнями громадян, безпосереднє контактування з відвідувачами – один із найважливіших напрямків роботи, що вимагає від працівників архіву не лише професіоналізму й відповідальності, але й толерантності та небайдужості до своєї справи. Адже за кожним зверненням стоїть доля конкретної людини з її потребами і проблемами. Не менш важливим є й зворотній зв'язок із заявниками у вигляді зауважень, пропозицій, а також подяк, висловлених на адресу працівників архіву. Їх високий професіоналізм, розуміння вагомості своєї роботи у вирішенні долі людей, відповідальність у виконанні своїх функціональних обов'язків є надійним фундаментом забезпечення конституційних прав громадян на отримання архівної інформації з метою захисту їхніх законних прав та інтересів.

¹ Звіти про роботу ЦДАГО України за 2010, 2011, 2012 рр. // ЦДАГО України, ф. 264, оп. 1.

² ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 66498.

³ ЦДАГО України, ф. 264, оп. 1, спр. 267, арк. 84–89.

⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України. Інформаційне видання / ЦДАГО України; упор. В. С. Лозицький, О. В. Бажан, С. І. Власенко, С. Л. Геращенко. – К., 2011. – 11 с.; *Лозицький В. С.* Історія – як на долоні // *Голос України*. – 2011. – 24 грудня. – С. 14; *Власенко С. І.* Архіви – скарбниці національної пам'яті // *Пам'ять столиці*. – 2012. – № 8. – С. 6–7.

⁵ Організація роботи з виконання запитів соціально-правового характеру в ЦДАГО України: методичні рекомендації / ЦДАГО України; уклад.: М. М. Легкоступ, Н. В. Сувора. – К., 2012. – 47 с.

⁶ Аварія на Чорнобильській АЕС у документах ЦДАГО України. Міжфоновий покажчик / ЦДАГО України; кол. упор.: С. І. Власенко (кер.), Л. В. Ба-трак, М. М. Легкоступ, та ін. – К., 2012. – 163 с.

Исследована организация работы с обращениями граждан в ЦГАОО Украины и раскрыты особенности выполнения запросов разной тематики. Подана короткая характеристика фондов, которые чаще всего используются для подготовки ответов.

Ключевые слова: обращение граждан; социальная защита; документ; справочный аппарат; ретроспективная информация; справка; вытянул; ЦГА-ОО Украины.

The author investigates the organization of responding on requests of citizens in the Central State Archives of the Public Organizations of Ukraine and the ways of responding on the thematically different requests. There is given short characteristics of the collections, more often used for preparing of responses.

Key words: the requests of citizens; the social protect; the document; the response apparatus; the retrospective information; the refer; the extract; the Central State Archives of the Public Organizations of Ukraine.